

Franz Kafka betegsége és világképe

Gerlinger Lilla

„Mindaz, amit írtam, Robinson zászlaja,
a sziget legmagasabb pontján.”

Franz Kafka Prágában született 1883. július 13-án egy zsidó származású, németajkú családba. Német nemzetiségű volt a család, de mivel a gettóban éltek, megszűnt a kapcsolatuk a prágai német kisebbséggel. Franz Kafka apja erőteljes tekintéllyel uralkodott a család felett. „A szüleim el nem fogadásával és zsarnokságával szembesülve, a családomban még inkább idegenként, mint külföldi voltam jelen” – írja, és valóban: egyszerre érezte magát idegennek saját családjában és városában is (1). Etnikai helyzete tehát eleve kisebbségre, elszigeteltségre kárhoztatta, amit tovább mélyített, hogy Kafka a többségükben hivatalnoki és kereskedői foglalkozású zsidóságtól is elidegenedett: író lett, holott nem ezt várták tőle.

A kezdetek

1901-ben, miután két hetet járt a vegyész szakra, majd hat hónapot német irodalom szakra, úgy döntött, hogy inkább jogi tanulmányokba kezd, mert úgy ítélte meg, hogy ez kevésbé megerőltető az előzőeknél. Emellett ráadásul munkát vállalhatott és megkezdhetette írói tevékenységét. Diplomáját a prágai Német Egyetemen szerezte 1906-ban. Két évvel diplomája megszerzését követően a Munkahelyi Balesetbiztosítások Intézetének prágai irodájában kapott állást, mely lehetővé tette számára, hogy délutánjait végre az írásnak szentelje. Ezekben az években jelentkeztek nála a gégetuberkulózis első jelei, azé a kórképe, amely végül 41 éves korában a halálához vezetett. Kafka ezt egy lappangó tendencia beteljesüléseként élte át: betegsége egyfajta bűnhődés idegen mivoltáért és a közönséges emberi élet bűnös elvesztegetéséért. Lelki betegségének testi megjelenési formájaként tekintett tuberkulózisára. Több mint másfél évszázadon át a tuberkulózis a gyengeség, az érzékenység, a szomorúság és az erőtlenség kifejezésére szolgált; ezzel szemben mindaz, ami könyörtelennek, kérlelhetetlennek és ragadozóknak tűnt, az a rákra volt inkább jellemző (1). Sajnos állandó kimerültsége miatt sok pihenésre volt szüksége, így intellektuális

munkájának nagy részét éjjel volt kénytelen végezni. Agglegénységét, magányát, önmagába zárkózását bűnös életképtelenségnek tartotta. Tragikus diszharmonióban élt önmagával, ami kifejeződött életformájában is: nappal lelkiismeretesen végezte hivatalnoki munkáját, éjjel pedig írt. Gyakran előfordult azonban, hogy írni sem tudott, ilyenkor félálomban, derengésszerű tudatállapotban fantomokkal viaskodott, lidérces víziók környékeztek. Mindennek következményeképp álmatlanság kezdte gyötörni és egyre intoleránsabb lett a zajjal szemben is.

A betegség

A betegség kórlefolyásában idővel változás állt be: testén számos tályog jelentkezett, állandó gyengeségtől szenvedett, gyakran panaszkodott székrekedésre és neurovegetatív rendellenességek is felléptek nála. Szigorú vegetáriánus étrendre tért át, nagy mennyiségben fogyasztott nyers ételeket. 1912-ben azt írta barátjának, Max Brodnak, hogy nagyon közel került az öngyilkossághoz. 1909-ben és 1913-ban is hosszasan időzött egy Riva del Garda-i klinikán, amely neuraszténiás, asszimilációs rendellenességekkel küzdő, szív- és tüdőbetegségekben szenvedő páciensek kezelésére specializálódott. Idegrendszeri tünetei az évek múlásával tovább fokozódtak, gyakori és súlyos fejfájástól szenvedett és mély depresszió kerítette hatalmába. 1917 augusztusában haemoptysis jelentkezésével egyértelművé vált a tuberkulózis. Erről a következőképpen nyilatkozott: „Körülbelül hajnali 4 óra volt. Fölbredtem és meglepetten tapasztaltam a furcsa mennyiségű nyálát a számban, kiköptem, majd felkapcsoltam a villanyt. Így kezdődött. (...) Azt hittem sosem lesz vége. Hogyan állíthatom meg ezt a szökőkutatót, ami az akaratom ellenére működik. (...) Ez hát ennek a spirituális betegségnek a lényege, ez a tuberkulózis” (2). Egy másik levelében így fogalmaz: „Arra a véleményre jutottam, hogy a tuberkulózisnak az a formája, amely engem kitüntet, nem is betegség, nem önálló nevet érdemlő kór, hanem csupán az általános halálcsíra” (2). A tuberkulózis kapcsán megélt halálraítéltség érzése azonban felszabadítóan is hatott rá: úgy érezte, hátralevő idejében most már kizárólag az írásnak és a magányos szemlélődésnek szentelheti magát. Szanatóriumokban és bérelt szobákban, betegszabadságon töltötte ideje nagy részét, és amennyire egészségi és lelkiállapota engedte, írásain dolgozott.

„A tbc mítosza nem csupán a kreativitást igazolta. A bohémélet modelljévé vált még akkor is, ha ezt valaki nem a művész elhivatottságával élte.

Gyakran előfordult azonban, hogy írni sem tudott, ilyenkor félálomban, derengésszerű tudatállapotban fantomokkal viaskodott, lidérces víziók környékeztek.

A tbc-s beteg számkivetett volt, vándor, aki végtelen kóborlásban keresi az egészséges környezetet. A korai tizenkilencedik századtól kezdve a tbc nagyrészt utazással eltelt élet és a száműzetés indokává vált. (...) Kafka levelei valóságos tárbázát nyújtják a tuberkulózis lényegéről való elmélkedésnek, akárcsak A varázshegy, amely 1924-ben, Kafka halálának évében jelent meg” (2).

A nők

Felice Bauerrel, a berlini zsidó lánnyal a betegsége felfedezését megelőzően pár évvel találkozott. Gyakorta levelezett vele az Átváltozás (Die Verwandlung, 1912) és Az ítélet (Das Urteil, 1912) születése idejében. Szeretett volna családot alapítani: Felice-t kétszer is eljegyezte, de mind a kétszer felbontották a jegyességet, mert Kafka belátta, hogy bármennyire akarja is a házasságot, nem alkalmas rá, elárulná vele írói hivatását. Julie Wobryzeckkel 1919-ben ismerkedett meg, de pár hónappal később elhagyta őt Milena Jesenskáért, az emancipált és művelt cseh írónőért, akivel szintén intenzív levelezésben állt. Ő az, aki később értékes információkat szolgáltat Kafka fizikai és mentális állapotáról. Ekkor már egyértelmű jeleit mutatja „öndestruktív hajlamainak, és annak, hogy szükségesnek érzi kínozni és megaláznia magát a személyes üresség és segíthetlenség érzésétől vezérelve” (1). Szerelmi életének alakulása is tükrözi bizonytalanságát, lelkiállapotát. Retteg elveszíteni szabadságát, ugyanakkor fél attól is, hogy egyedül marad. Utolsó éveiben Milena Jesenska mellett még Dora Dymant játszott fontos szerepet életében. Utóbbi társa és támasza volt a halála előtti nehéz időkben.

Utolsó évei

1920-ban egy hegyi szanatóriumba megy. Annyira szenved, hogy megkéri Klopstock doktort arra, hogy egy halálos dózisz ópiuminjekciót adjon neki: „öljön meg vagy a gyilkosommá válik”. Szerencsére azonban felépül, és visszatér Prágába. 1923. június 23-án itt találkozik Dora Dymanttal, akivel Berlinbe költözik.

1924 februárjában egészségi állapota hirtelen romlani kezd, ezért a bécsi klinikára szállítják Marcus Hajek professzorhoz. A tuberkulózis már a gégeben is manifesztálódott, ezért átszállították a kierlingi szanatóriumba, ahol Hofmann professzor a n. laryngealis superior környékét tömény alkohollal infiltrálta. A Koch-bacilus elleni célzott oki kezelés akkoriban még nem volt

Jaroslav Rona Kafka-szobra Prágában
(fotó: Sándor Zsolt)

megoldott, emiatt az egyetlen terápiás lehetőség abban az időben a palliatív kezelésben állt. A betegség gégeben történő kiterjedése miatt Kafka gyakran szenvedett köhögési rohamoktól, melyek időnként a számarköhögésre emlékeztettek. Kezelőorvosai szerint a táplálási és az alvási nehézségek a kannaporcok érintettségével is összefüggettek. Az újabb orvosi konzílium úgy határozott, hogy a n. laryngeus superior 1%-os ko-

Úgy érezte, hátralevő idejében most már kizárólag az írásnak és a magányos szemlélődésnek szentelheti magát.

kainnal, 60-80%-os alkohollal és 1%-os Stovainnal infiltrálják. Bár az infiltrációk kedvező hatással voltak a tünetekre, 8-10 naponta meg kellett ismételni őket. Átmeneti javulást követően pár hónap alatt Kafka általános állapota oly mértékben leromlott, hogy végül 1924. június 3-án meghalt.

Munkái

Franz Kafka összetett, abszurd író; írásai nehezen értelmezhetőek, hacsak nem felkészült az olvasó. Művészetén keresztül megismerhetjük Kafka személyiségének sajátosságait. Zsidóként, a Prágában élő német kisebbség tagjaként, gyökereitől elszakadva, származása miatt kirekesztve élt egy olyan családban, ahol egyébként is különcnek számított. Családjával való kapcsolata is jelentős mértékben befolyásolta a fiatal Kafka személyiségfejlődését. A zsarnokoskodó apai magatartás nem kedvezhetett az érzékeny lelkületű gyermek harmonikus fejlődésének. Tuberkulózisával összefonódó pszichoszomatikus zavarait tovább fokozták azok a kora gyermekkorban kialakuló pszichológiai rendellenességek, melyek felnőttkorára neurózissá fejlődtek. Munkájának bárminemű megközelítése nem nélkülözheti a pszichológiai szempontokat. Kafka nagy tisztelője volt Freud munkásságának, és ő maga is megpróbálkozott szüleivel való kapcsolatának, főként apjához fűződő viszonyának rekonstruálásával, saját gyermekkori élményeinek analizálásával.

Írásaiban fizikai panaszai kevésbé kerülnek megjelenítésre, mint a mentális problémái. Utóbbiakra különösképpen erősen autobiografikus ihletettségű férfi főhősök karakterein keresztül számtalan utalást találhatunk műveiben. A Per (Der Prozess, 1925) vagy az Amerika (Der Verschollene, 1927) című műveinek főhősei mind olyan magányos figurák, akiket valamiféle gyötrő büntudat tart hatalmában és a társadalom peremére szorulva magányos létezésre kényszeríti őket, csakúgy, mint megalkotójukat. Akárcsak ő maga, karakterei is osztoznak a bizonytalanság okozta gyötrelmekben. Képtelenek döntéseket hozni: egy élettelen életre ítéltettek. Naplóiban Kafka is gyakran beszél úgy magáról, mint egy meg nem született emberről, aki anélkül hal meg, hogy valójában élt volna. Fizikai betegsége nem jelenik meg műveiben egyértelműen, a tuberkulózist sosem említi, ugyanakkor számos karaktere megszemélyesíti a halálraítélt figuráját: a férfit, aki a sorsáról tudomást sem véve betegen, hanyagul éli életét. Gondolatvilágá-

ban fontos szerep jutott a hebraizmusnak is, melyre szintén inkább csak a sorok között olvasva találhatunk utalásokat írásaiban.

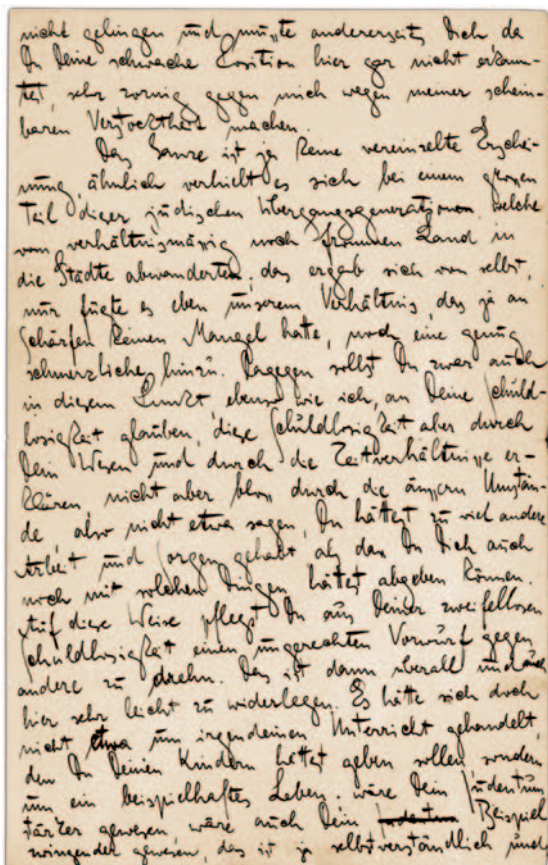
Történeteiben a kulcsemberek egészséges férfiak, akik lelkiállapotuk miatt gyengülnek meg, mint A Kastély (Das Schloss, 1926) című művében: a hős abban a pillanatban, hogy végre segítséget kapna a magas beosztású állami vezetőtől, már annyira kizsigerelt, hogy álomba zuhan, összeesik. Az álmatlanság és az alvászavar témaköre is gyakran megjelenik írásaiban. A Kafka-karakterek, akárcsak írójuk, nincsenek magukkal összhangban, még az olyan legmindennapibb és legegyszerűbb tevékenységek során sem, mint az alvás vagy az evés.

Bár számos munkájában nincs direkt utalás betegségére, fontos megjegyeznünk, hogy a test problémája megjelenhet egy olyan idegen elemként önmagában, mint az Átváltozás (Die Verwandlung, 1912) című mű szörnyűséges bogárrá változó főhőse, Gregor Samsa. *„Amikor egy reggel Gregor Samsa nyugtalan álmából felébredt, szörnyű féreggé változva találta magát ágyában. Páncélszerűen kemény hátán fekiüdt, és ha kissé fölemelte a fejét, meglátta domború, barna, ív alakú, kemény szelvényekkel izelt hasát, amelyen alig maradt már meg végleg lecsúszni készülő paplana. Számtalan, testének egyéb méreteihez képest siralmasan vékony lába tehetetlenül kapálódzott szeme előtt.*” Más műveiben is megjelennek külsőre igencsak látványos figurák, mint Az ítélet (Das Urteil, 1912) című művében a hatalmas méretű apa, vagy éppen ellenkezőleg, a méretét tekintve kicsi éhezőművész, Kafka alteregója, aki az éhezésbe hal bele (Ein Hungerkünstler, 1912–1922).

Egész munkásságát áthatja a saját elidegenedtségének érzése: egyszerre veszi számba a külvilágot és vágyait, annak képtelenségét, hogy mindennapi valóságát egyedi módon élje meg, úgy, ahogy senki más. Szeretné, de képtelen megélni az élet által felkínált lehetőségeket és az érzékiséget. Életét állandó feszültségben éli, rettenetes büntudattól kísérve, úgy mintha egyszerre oka és elszenvedője lenne annak. A társadalmi kirekesztettség, elidegenedtség élelménye elől egy magának létrehozott világba, az irodalom világába menekül. *„Történetei és novellái gyakran álomszerűen ábrázolnak, mintha az írással töltött éjjeli órákban papíron fixálta volna fantáziáját és hallucinációit*” (1). Tulajdonképpen abban a mentális állapotban, amibe ő rendszeresen képes volt magát eljuttatni, ez volt az egyetlen útja a túlélésnek. A tuberkulózisa volt az a háttérbetegség, melynek jelenléte azokat a helyzeteket kreálta, amelyek kapcsán Kafka képessé vált áramoltatni gondolatait és így írásai ezen ál-

*Retteg
elveszíteni
szabadságát,
ugyanakkor fél
attól is,
hogy egyedül
marad.*

lapotok lenyomataivá váltak. Nem a szomatikus betegsége volt annyira előrehaladott és súlyos, hanem inkább a mentális állapota volt az, ami a személyiség végső bekebelezése és romba döntése helyett utat talált magának a fizikai tüneteken keresztül.

Kafka apjához írt levele

Kafka ezt írta Milenának: „Nos, az agy nem tűr tovább a rá háruló kínokat. Nem tudtam ezt tovább elviselni és bár lett volna valaki, aki megszabadít a teher egy részétől; azt gondoltam ez segített volna tovább élnem. Erre előtérbe került a tudóm, aminek amúgy sem volt már mit veszítenie. Ez az egyezkedés a tudóm és az agyam között az, ami gyakorlatilag a tudomon kívül zajlott, felteszem meglehetősen ijesztő lehetett. Mentálisan sérült vagyok és a tudóbajom sem más, mint ennek a mentális állapotnak a túlsordulása” (1).

Kafka odáig jut, hogy a tuberkulózis okozta szenvedéseit „spirituális betegségként” definiálja maga számára (3). Az a mód, amelyen Kafka interpretálja szomatikus és mentális betegségei közötti viszonyát, pszichoanalitikus értelemben egy olyan állandó ambivalencia,

amely írói licenzét adja. Kafka, akárcsak Freud, analitikus szemmel szemléli betegségét, azzal a különbséggel, hogy míg Freud ebből tudományt csinált, addig Kafka irodalmat. „A *tbc-t* és a rákot (a szifilisszel ellentétben) nemcsak a fertőzés kegyetlenségének jellemzésére, hanem az erő, a gyengeség és az energia meglehetősen összetett fogalmainak leírására használták. Több mint másfél évszázadon át a tuberkulózis a gyengédség, az érzékenység, a szomorúság és az erőtlenség kifejezésére szolgált; ezzel szemben mindazt, ami könnyörtelennek, kérlelhetetlennek és ragadozónak tűnt, a rákkal lehetett jellemezni” (2). Szorongó magánya és elidegenedettsége tehát mentális betegséggé hatalmasodik és az ezzel járó tűrhetetlen lelki kínt egy fizikai betegségben manifesztálja.

Az öngyilkosság gondolata

Kafka először 1912-ben kezdett el foglalkozni az öngyilkossággal. Bár folyamatosan elégedetlen volt magával és az életével, hatalmas büntudatából adódóan nem gondolkodott addig komolyan azon, hogy gyorsan és hirtelen vessen véget az életének, inkább a hosszú, keserves bűnhődés gondolata foglalkoztatta. Az egyetlen alkalom, amikor komolyan szamba vette ezt a lehetőséget, az egy, a családja és közte zajló nagyobb vitát követően jött el, amikor a húga, Ottilia – az egyetlen, akivel Kafka bizalmasabban tudott beszélgetni, és aki számára apró betekintést engedett lelkébe – a szülei oldalára állt egy családi vitában. Az élete során megtapasztalt érzécsalódások és hamis fantáziák szinte mindig vele voltak, tulajdonképpen kiszámítható módon, egy állandó döntésképtelenség velejáráóiként, a nappali szenvedéseinek éjszakába nyúló folytatásaként. Ezek nem voltak már kirívóak és hirtelenek, nem úgy, mint testvérével történt összevessése, mely újra szemléletesen mutatta magára maradottságát.

A beilleszkedési zavarok többnyire a személyiségfejlődés zavarainak szociális megfelelői. A személyiség éretlenségét jelzik a szabályozatlan destruktív agresszív készletések. Az önkárosító betegek többsége többnyire személyiségzavarban is szenved, amit az alacsony frusztrációs tolerancia, több-kevesebb szorongás és fejletlen énvédő-coping mechanizmusok jellemeznek. Ebből adódik, hogy az aktuális trauma, stresszor („ok”) szokványostól eltérő hatása az „itt és most” helyett az „akkor és ott” élményeiből fejthető meg (3).

A napi szenvedések mellett az öngyilkosság egy másik formája van inkább jelen; egy valami-

Naplóiban Kafka is gyakran beszél úgy magáról, mint egy meg nem született emberről, aki anélkül hal meg, hogy valójában élt volna.

Jellemzően felbukkan műveiben az igazság, az ítélkezés és a bűnhődés kérdésköre; gépek, hatóságok, kapuőrök és közvetítők tág asszociációs körű változatai.

vel kevésbé nyilvánvaló, de nem kevésbé ijesztő: a hosszú betegségben elfogadásra kerül a lassú öngyilkosság. A büntudattól terhes Kafka képtelen hirtelen véget vetni életének, egyfajta kötelességet kell még halála előtt teljesítenie. Ennek eredményeképp nem tartja magát az előírt kezelésekhöz, elutasítja az ételt, de legalábbis nagyon keveset és nagyon rendszertelenül eszik. Tágabb értelemben öngyilkosság-ekvivalensnek tekinti az önkárosító magatartások egyéb formáit, mint például a nemtörődöm életmódot (3). Nehezebb esik elfogadnia a saját testét is, gyakran értékeli úgy, mintha valami nem hozzá tartozó dolog lenne az, valami, ami a problémát és az elnyűtséget okozza, elvonva ezzel figyelmét irodalmi munkásságáról. Levelezéseiből fény derül mások testével kapcsolatos averziójára is, különösen nehezen engedett magához közel bárkit, félt szexuális kapcsolatot létesíteni nőkkel.

A fegyengyarmaton (In der Strafkolonie, 1914) című morbid példázat az ősi, rituális, metafizikai-vallásos távlatú büntetés és a modern, szekularizált civilizáció kettőssége között teremt groteszk ellentétet. A halál – szenvedés – jóvátétel témakörei egyszerre jelennek meg ebben a szörnyűséges történetében. A halálraítélteket hosszan tartó kínzásra kárhoztatták, élő húsba vágó borona alatt kínozták őket halálra annak reményében, hogy a megdicsőülés kifejezése sejlik majd fel az elkínzott arcokon. Talán ez az, amit Kafka is elérni remél a lassú és fájdalmas öngyilkossággal; hogy kiderül az igazság, ráébred szenvedésekkel teli életének értelmére. Ez azonban biztosan nem történhet meg a fájdalmas agóniában; és ami az elbeszélésben a tisztet illeti: a borona alatt éri a halál, ugyanakkor a szemében nyoma sincs az ígért feloldozásnak. „Olyan volt, mint életében; az ígért megváltás semmiféle jelét sem lehetett fölfedezni rajta; amit mindenki más megtalált a gépezetben, azt a tiszt nem lelte meg; ajka szinte összepréselődött, szeme nyitva volt, úgy nézett, mintha élne, tekintetében nyugalom és meggyőződés, homlokán átfúródott a nagy vastüske hegye” (4).

Zsenialitás és betegség

A zsenialitás és a betegség egyértelműen körvonalazódik Kafka életrajzában. Gyakran a kettőt egy hajszál választja el egymástól és bizonyos képességek fejlett jelenléte együtt jár más men-

tális betegségre is hajlamosító tulajdonságokkal. Az írás mint mentális problémáira elérhető megoldási kísérlet álmatlan éjjelein mégis gyakran taszította őt a pszichózis szélére. Az egyik legnehezebb kérdés, hogy az író és művészi produktuma zsenialitását vajon milyen mértékben befolyásolják mentális és fizikai állapotai. „*A tbc néhány jellegzetessége az elmebajban is felfedezhető: a beteg zaklatott, nyughatalatlan, és szélsőséges érzelmek feszítik, amellet túlságosan érzékeny az alantas mindennapi élet borzalmainak elviseléséhez. A tbc más jegyeit – a romantizálhatatlan szenvedéseket – a rák örökli. Ma már nem a tbc, hanem az elmebaj hordozza a lét mély átélhetőségének világi mítoszát. A romantika elképzelése szerint a betegség kitágítja a tudatot. Egykor ez a betegség a tbc volt; ma az elmebajról hisszük azt, hogy képes a tudatot az önkívülettel határos megvilágosodás állapotába hozni*” (2).

Kafka munkássága bizonyos szálakon az expresszionizmushoz fűződött, lényegét tekintve azonban teljesen magányos, elszigetelt életmű az övé. Igazi jelentősége csak évtizedekkel halála után világosodott meg. (Korábban említett prágai barátja, *Max Brod* vette gondjaiba írói hagyatékát, és bár Kafka állítólag arra kérte őt, hogy halála után semmisítse meg hátra maradt írásait, barátja sorra kiadta őket). Sajátosságát képei, metaforái hordozzák, az álom és ébrenlét motivikus gazdagságú kontrasztpárján túl még olyanok, mint a hideg és meleg, állat és ember ellentétpárja. Jellemzően felbukkan műveiben az igazság, az ítélkezés és a bűnhődés kérdésköre; gépek, hatóságok, kapuőrök és közvetítők tág asszociációs körű változatai. Sajátos látásmódjával, abszurd humorról fűszerezett tárgyias, jegyzőkönyvező stílusával félelmetes valóságként láttatja az álomszerű fantazmagóriákat is.

—
A szerző: az Országos Onkológiai Intézet pszichológusa. E-mail: lilla.gerlinger@gmail.com

Irodalom

1. Felisati D, Sperati G. Franz Kafka. *Acta Otorhinolaryngol Ital* 2005;25:328-32.
2. Sontag S. A betegség mint metafora. Budapest: Európa Könyvkiadó; 1983.
3. Ozsváth K. Deviancia, öngyilkosság, pszichopatológia, kételyek In: Csürke J, Vörös V, Ozsváth P, Árkovits A (szerk.). Mindennapi kríziseink. Budapest: Oriold és Társai Kiadó; 2009.